

Володимир Устименко,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут історії України НАН України

Volodymyr Ustymenko,
candidate of historical sciences,
Senior Research Fellow,
Institute of History of Ukraine,
National Academy of Sciences,
volodymyr_ust@ukr.net

Національні меншини в період Української революції 1917-1921 рр.: історіографічні нотатки

National minorities during Ukrainian revolution

1917-1921 years: historiographical notes

Стаття присвячена огляду основних праць, що стосуються проблем національних меншин періоду Української революції. Проаналізовано сучасну вітчизняну історіографію розвитку національних меншин України 1917-1921-х років. Детально розглядаються існуючі напрямки в українській історіографії і виділяються гловні аспекти, які потребують ще ретельного дослідження.

Ключові слова: національні меншини, Українська революція, українська історіографія, історіографічний аналіз, політичні інтереси, соціальні проблеми.

The article provides an overview of basic works concerning minority issues during the Ukrainian revolution. The modern state historiography of national minorities of Ukraine 1917-1921 years. The current trends in Ukrainian history and highlights the main aspects that require more thorough investigation detailed.

Key words: *minorities, Ukrainian revolution, historiographic, historiographical analysis, political interests and social problems.*

Сучасний етап розвитку суспільного життя України характеризується великим інтересом громадян до історії. Цей інтерес зумовлений тим, що кожна свідома людина намагається зрозуміти минуле й у міру можливості визначити правильні орієнтири в житті та ефективні методи розв'язання назрілих проблем. Переломні епохи в історії людства притягують особливу увагу дослідників. До таких періодів, безперечно, належать революційні події в Україні у 1917-1921-х роках.

Історіографія етнополітичного розвитку та історичної долі національних меншин на землях України на початку ХХ ст. представлена поряд із міждисциплінарними працями трьома досить великими групами досліджень: теоретико-етнополітичними, етнологічними й історичними. Усі вони тісно пов'язані між собою, а їхній аналіз може бути продуктивним та об'єктивним лише за умов системного, конкретно-історичного та хронологічного підходів, оскільки на переважній більшості з них відобразилися панівні на час їхнього створення політичні, ідеологічні, теоретичні та методологічні парадигми. В Україні, Польщі, Німеччині, Росії, інших країнах більш як за сто років оприлюднена численна наукова, науково-популярна, навчально-методична та публіцистична література, присвячена життєдіяльності польської, німецької, єврейської та інших етносів. Критично-порівняльний аналіз цих праць дає змогу простежити основні етапи дослідження проблеми, встановити стан і повноту її висвітлення, виявити вузькі місця і прогалини, окреслити перспективи подальшого вивчення. Особливістю історіографічного осмислення досліджуваної теми, яка поєднує, етнологічний та історичний аспекти, є те, що воно охоплює надбання декількох галузей знань, насамперед етнополітології, етнології, політології, історії, права. Наявні праці цікавлять нас не лише в контексті загальної теорії проблеми, але й з фактологічного боку тією мірою, якою вони розкривають суспільно-політичне, культурно-

духовне, соціальне та господарське життя інонаціональних груп населення в Україні, їхнє розселення та динаміку демографічних змін на початку ХХ ст.

Завдання певною мірою полегшується тим, що вже побачив світ ряд історіографічних праць¹, автори яких торкнулися розвитку української та зарубіжної історичної етнологічної й етнополітологічної думки, намагалися підсумувати вивчення проблеми переважно в контексті своїх історичних та етнологічних досліджень, здебільшого щодо окремих аспектів або періодів. Окрім тематичних статей, тема вже знайшла висвітлення в історіографічних розділах низки монографій і дисертацій. Історія національних меншин в Україні 1917-1920-х років, тобто їх територіального розміщення, соціально-економічного та культурного розвитку, політичної та громадської організації, судячи з науково-історичної та довідково-бібліографічних видань достатньо висвітлена. В Україні була підготовлена та опублікована серія бібліографічних покажчиків літератури про національні меншини. Так, зусиллями Н.А. Дехтярової та Є.Г. Кузнецової було упорядковано науково-допоміжний бібліографічний покажчик про етноси в Україні 1917-1941 рр.² Цими ж авторами була підготовлена серія покажчиків літератури про болгар в Україні³, євреїв⁴, кримських татар⁵, німців⁶. Серія „Етноси України” про-

---

¹ Див.: Етнополітична ситуація в Україні: спроба наукової інтерпретації.- К.,1993 – 78 с.; Борисенко В. Нариси з історії української етнології 1920-1930-х років.- К., 2002 – 462 с.; Калакура Я. С. Українська історіографія. Курс лекцій.- К.,2004 – 315 с.; Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми.- Львів, 2004 – 247 с.; та ін.

² Етноси України.1917-1941 рр.: науково-допоміжний бібліографічний покажчик. Уклад. Н. А. Дехтярова, Є. Г. Кузнецова, Н. П. Македон.- К., 1997. – 134 с.

³ Болгари в Україні: науково-допоміжний бібліографічний покажчик. 1917-1941 рр. Уклад. Н. А. Дехтярова, Є. Г. Кузнецова, Н. П. Македон, В. В. Журавльова.- К., 2000. – 147 с.

⁴ Євреї в Україні: науково-допоміжний покажчик. 1917-1941 рр. Уклад. Н. А. Дехтярова, Є. Г. Кузнецова, Н. П. Македон, В. В. Журавльова.- Ч.1.- К., 1999. – 180 с. – 128 с.

демонструвала наявність колосальної кількості літератури з різних галузей діяльності іноетнічних груп: політичної, господарської, освіти, культури.

Цінні історіографічні і джерелознавчі спостереження й узагальнення щодо долі етнічних меншин у період 1920 - першої половини 1930 рр. та національної політики радянської влади здійснила Л.Д. Якубова, критично розглянувши праці про польську, німецьку, єврейську людність та ін. Дискусійним є традиційне для радянських часів віднесення до історіографії публіцистичних творів чільних працівників Центральної комісії у справах національних меншостей (ЦКНМ) при ВУЦВК, а також партійних функціонерів. Автор солідаризується з оцінкою радянської історіографії проблеми, яка, на думку Л.Д. Якубової, була „методологічно, фактологічно і тематично скована принципом партійності”⁷.

Відновлення національної державності України у 1917-1921 рр., політичне й національно-культурне відродження були могутнім поштовхом для вивчення історії етносів. Важливе значення для розгортання наукових досліджень міжетнічних відносин мали праці М. Грушевського⁸, які орієнтували дослідників на вивчення означеної проблеми. Як слушно підкреслив історик О. Рафальський, напередодні і в ході Української революції окреслились два протилежні політичні підходи до статусу етні-

---

⁵ Кримські татари в Україні: науково-допоміжний бібліографічний покажчик. 1917-1941. Уклад. Н. А. Дехтярова, Є. Г. Кузнецова, Н. П. Македон.- К., 1999. – 187 с.

⁶ Німці в Україні: науково-допоміжний бібліографічний покажчик. 1917-1941. Уклад. Н. А. Дехтярова, Є. Г. Кузнецова, Н. П. Македон.- К., 1998. – 180 с.

⁷ Див.: Якубова Л. Етнічні меншини УРСР у 20-і – перша половина 30-х рр.. XX ст. Історіографія та джерела дослідження.- К., 2006.- С. 8-11, 20-21, 83.

⁸ Грушевський М. С. Народностям України; Чи Україна тільки для українців? // Великий українець. Матеріали з життя і діяльності М. С. Грушевського.- К.,1992. – С. 49 – 63.

чних меншин. Прихильники одного з них виступали за автономію національних меншин, недопущення будь-яких проявів національної дискримінації, інші підтримували ідеологію російського більшовизму, обстоювали підхід, який передбачав класовий розкол національно-визвольних рухів. Історики національно-демократичного спрямування сприяли міжнародному порозумінню, тоді як їх опоненти віддавали пріоритет ідеологічному, соціально-класовому підходу при аналізі національних відносин⁹.

Зі згасанням Української революції західноукраїнські землі окупувала Польща, Буковину та Бессарабію анексувала Румунія, Закарпаття опинилося у складі Чехословаччини, а на центральних, північно-східних і південних землях України за участю більшовицької Росії було встановлено радянську владу і проголошено Українську Соціалістичну Радянську Республіку, яка у 19122 р. була включена до складу СРСР. Радянська влада з кон'юктурних та ідеологічних мотивів упродовж 1920-х років під гаслом політики „коренізації” („українізації”) заохочувала проведення історичних та етнологічних досліджень, у тому числі й національних меншин на „марксистській основі”.

Було створено Етнографічну комісію ВУАН на чолі з академіком А. Лободою, яка досліджувала розселення та побут національних меншин. При комісії працював Кабінет національних меншостей¹⁰. Велику роботу розгорнув Музей антропології та етнології ім. Ф. Вовка. Однак з 1930-х років їхня діяльність почала згортатися, історико-етнологічні, етнографічні та інші дослідження в УСРР опинилися під партійним контролем і жорсткою цензурою, що призвело до перетворення суспільних наук на ідеологічну „служницю” тоталітарного режиму. Проте саме в ці роки було створено низку науково-популярних, здебільшого пропагандистського характеру праць, присвячених етнічним

---

⁹ Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ столітті: Історіографічний нарис.- К., 2000.- С. 19-20.

¹⁰ Гуржій О., Пархіна М. Етнологічні осередки України.-К., 2004. – 118 с.

меншинам, авторами яких, зазвичай, були функціонери партійних і державних органів по роботі серед національних груп¹¹.

З точки зору історіографії значення цих публікацій в тому, що вони віддзеркалювали, з одного боку, спробу режиму підняти наукові дослідження офіційними версіями публіцистів ідеологічного характеру, а з іншого боку – еволюцію в підходах і тактиці влади щодо різних етнічних груп. Процеси, явища і факти, які не вписувалися у наперед задану схему, не піддавалися аналізу, свідомо обминалися або й фальсифікувалися науковцями. З перших років радянської влади була закладена своєрідна традиція: історик в силу партійності науки, зобов'язаний був постійно вибирати між історичною та політичною доцільністю.

В УРСР історичні дослідження фактично втратили науковий характер, повністю припинилося вивчення проблем національних меншин. Праці, опубліковані здебільшого керівництвом вищих державних органів, мали, в основному, науково-популярний і пропагандистський характер, а проблеми національних меншин аналізувалися з кількісного боку. З середини 20-х років стали з'являтися науково-популярні праці авторів, які були причетні до роботи з національними меншинами, намагалися осмислити реальні процеси та підігнати їх під пануючі тоді ідеологічні схеми, принципи партійності та класовості в історичній науці. Але їх цінність у тому, що вони мають історіософське значення, оскільки в них відображені найпоширеніші погляди та оцінки щодо становища національних меншин. В цьому відношенні важливими для вивчення проблеми є роботи А. Глинського¹². Ці книги майже однакові за своїм змістом, але

---

¹¹ Див.: Попов М. М. Національна політика Радянської влади.- Х., 1925 - 32 с.; Затонський В. Національна проблема на Україні.- Х., 1926 – 96 с.; Буценко А. Работа среди национальных меньшинств на Украине//Советское строительство.-1927.- N1 – С. 3 – 18.; Глинський А. Досягнення і хиби в роботі серед національних меншостей.- Х., 1931 – 47 с.; та ін.

¹² Глинский А. Национальные меньшинства на Украине.- Харьков, 1927 – 53 с.; Його ж. Досягнення й хиби в роботі національних меншостей”.- Харків, 1931 – 43 с..

книга видана українською мовою, доповнена переліком головних законів ВУЦВК та РНК УСРР щодо питань національних меншин. На відміну від російськомовного варіанту, вказана монографія містить аналіз проробленої роботи на більш глибокому рівні і викриває деякі хиби національної політики радянської влади з точки зору автора. Наявність критики – рідкісне явище для тогочасних публікацій, що вже почали потрапляти під прес комуністичної цензури.

Важливе значення має брошура „Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине. К 10-й годовщине Октябрьской революции”¹³. Тут подається повний аналіз стану національного питання, а також підсумовуються результати роботи, проведеної радянською владою за десять років, починаючи з 1917 року і закінчуючи 1927 роком. Звичайно книга вкрай заполітизована і несе на собі відбиток пролетарської ідеології того часу. Але вона влаштовує дослідників як джерело фактичного матеріалу, що ілюструє політичне життя того часу і офіційну точку зору на стан розвитку національної політики в Україні.

До середини 1930-х років діяльність науково-етнографічних товариств, що займалися історією та етнографією національних меншин була згорнута. Більшість професійних дослідників за звинуваченням у націоналізмі були позбавлені роботи. Курс на „коренізацію” оголошувався вичерпаним, а політика „українізації” оголошувалася помилковою і шкідливою. На проблему і на саме поняття „національні меншини” було накладено ідеологічне табу.

За таких умов національними острівцями українських етнологічних досліджень залишилися Наукове товариство ім. Т. Шевченка у Львові та центри українознавства на теренах Чехословаччини, Польщі, Австрії, Німеччини, Франції, Англії, Італії: Український вільний університет, Український соціологіч-

---

¹³ Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине. К 10-й годовщине Октябрьской революции. По материалам центральной комиссии национальных меньшинств при ВУЦИК.- Х., 1927. – 25 с.

ний інститут, Високий педагогічний інститут, Український національний архів-музей, Український науковий інститут у Берліні та ін.. У працях О. Бочковського, В. Винниченка, М. Григорієва, Д. Дорошенка, В. Липинського, І. Мазепи, В. Старосольського та інших поряд із суто історичними досліджувалися актуальні етнополітологічні питання. Було закладено принципово новий напрям українознавства – націологію – спеціальну дисципліну, предметом якої виступали нації та міжнаціональні відносини. Його фундатор О. Бочковський одним із перших піддав гострій критиці антигуманну національну політику в СРСР та УСРР¹⁴.

З середини 1930-х – першої половини 1950-х рр., коли в СРСР утвердився режим одноособової влади, було знищено історико-етнографічну науку, остаточно заборонено дослідження етнонаціональних груп. Поляки, німці, кримські татари та деякі інші етнічні групи були віднесені до „шкідницьких націй” і зазнали репресій, депортацій, політичних переслідувань, а разом з ними й науковці, котрі займалися цією проблематикою. Фактично цей період не позначено приростом нових знань щодо інонаціонального населення на землях України. Спостерігається зменшення публікацій з усіх проблем міжнаціональних відносин. З наукового обігу зникло саме поняття „національна меншина”. На думку багатьох істориків, тема вважалась вичерпаною, тому що не існувало культурного розвитку окремої національної спільноти

В часи хрущовської „відлиги” було піддано критиці деякі негативні наслідки культу особи Й. Сталіна, започатковано реабілітацію частини жертв сталінських репресій, розширено доступ до архівів, активізувалася робота Інституту історії та Інституту етнографії, фольклору і мистецтвознавства АН УРСР, але проблеми національних меншин і далі залишалися поза увагою дослідників.

---

¹⁴ Бочковський О. Вступ до націології.- К., 1997 136 с.; Старосольський В. Теорія нації.- К., 1999. - 145 с.

Своєрідним проривом у дусі шістдесятництва стали окремі праці з питань етногенезу, антропології й етнографії¹⁵. Після відомої постанови ЦК КПРС 1967 р.¹⁶ у суспільних науках розгорнулася реанімація сталінізму, вони ще більшою мірою стали ідеологічним рупором партії у пропаганді теорії „злиття” націй формування „нової спільності людей – радянського народу”. Проблематика національних меншин, насущні питання їхньої життєдіяльності і далі залишалися під забороною. У тогочасних публікаціях насаджувалося вульгарне трактування марксистської парадигми національного питання та національної політики КПРС, що завдавало великої шкоди як теоретичним засадам, так і практиці міжетнічних відносин. Виявом громадянського протесту проти імперської національної політики та насильницької русифікації стала праця І. Дзюби „Інтернаціоналізм чи русифікація?”¹⁷.

З кінця 1980-х років відновилися дослідження історико-етнологічних проблем національних меншин в Україні. І хоч це відбувалося ще в контексті радянської історіографії і під знаком заповнення „білих плям”, тогочасні публікації стали відповіддю на виклики часу: дисидентський і правозахисний рух, відновлення реабілітації жертв сталінських репресій, національно-культурне пробудження як українців, так і етнічних груп, рух за суверенізацію та незалежність України. Велику роль відіграли оприлюднені в Москві та Києві праці з етнології, народознавст-

---

¹⁵ Див.: Дяченко В. Д. Антропологічний склад українського народу.- К., 1965 – 217 с.; Наулко В. І. Етнічний склад населення Української РСР.- К., 1965 – 1є75 с.; Його ж. Географічне розміщення народів в УРСР.- К., 1966. – 138 с.

¹⁶ Див.: О мерах по дальнейшему развитию общественных наук и повышению их роли в коммунистическом строительстве. Постановление ЦК КПСС от 14 августа 19167 г. // Вопросы идеологической работы КПСС. Сборник документов.- М., 1972.- С. 283-296.

¹⁷ Дзюба І. М. Інтернаціоналізм чи русифікація?.- К., 1998. – 187 с.

ва, історії традиційної народної культури¹⁸. Їхні автори зачепили й деякі теоретичні і практичні проблеми національної політики. Були запропоновані нові підходи до вивчення етнонаціонального розвитку України, повернуто до вжитку термін „національні меншини”. Як альтернатива замовчуванню тематики національних меншин актуалізувалися дослідження політики „кореннізації” 1920-х років. Торкаючись сталінських репресій, голоду 1932-1933 рр., деякі дослідники порушили питання деформації національної політики, обмеження прав українців і національних меншин. До цього їх спонукало наростання потужного опозиційного руху нових громадських об’єднань, зокрема, Народного Руху України, який вже на першому з’їзді у вересні 1989 р. ухвалив резолюцію про захист національних меншин.

Вирішальний вплив на зміну ідейної та методологічної спрямованості досліджень, присвячених етнонаціональній проблемі, справили політичні події 1989-1991 рр.: повалення тоталітарних режимів у країнах Східної та Центральної Європи, скасування горезвісної 6-ї статті Конституції СРСР, демократизація виборчої системи, утворення альтернативних до КПРС політичних партій та об’єднань, суверенізація республік і, нарешті, проголошення державної незалежності України, заборона КПРС, розпад СРСР. На цій хвилі глибоких змін зазнала структура та тематика досліджень Інституту історії (з 1992 р. – історії України), Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнографії ім. М. Рильського, розгорнули діяльність Інститут українознавства Київського університету ім. Т. Шевченка, Центр етносоціологічних та етнополітичних досліджень Інституту соціології, кафедри етнології провідних університетів України, на базі Інституту історії партії при ЦК Компартії України було створено академічний Інститут національних відносин і політології з відділом національних меншин.

---

¹⁸ Див.: Бромлей Ю. В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность.- М.,1987 – 407 с.; Культура і побут населення України (Керівник авторського колективу В.І. Наулко).- К., 1991. – 469 с.

Демократичні перетворення в Україні сприяли поверненню із спецховищ досліджень Д. Багалія, Ф. Вовка, М. Грушевського, М. Драгоманова, перевиданню та виданню праць істориків, етнологів, політологів західної української діаспори, зокрема, О. Бочковського, Л. Винара, Д. Дорошенка, Т. Гунчака, Б. Кравченка, Б. Крупницького, В. Липинського, І. Лисяка-Рудницького, О. Оглоблина, Н. Полонської-Василенко, О. Прицака, В. Старосольського, О. Субтельного, С. Томашівського, Д. Чижевського та ін. У багатьох публікаціях цих та інших авторів критично аналізувалася національна політика російського царизму та більшовиків, становище національних меншин.

Важливе значення для розуміння становища інонаціонального населення в Україні у період визвольних змагань та радянської доби мали узагальнюючі праці з історії України, а також тематичні дослідження, присвячені викриттю злочинної суті сталінського режиму, голодомору та масових репресій проти українського народу та інших народів¹⁹.

Благотворний вплив на дослідження участі інонаціонального населення в державотворчих процесах в Україні в тому числі і в період Української революції 1917-1921 рр. справляє загальне піднесення етнологічної й етнополітичної науки в Україні. Грунтовні наукові праці та навчальні посібники з етнології В. Борисенка, Т. Кожелянка, Ю. Левенця, С. Макарчука, В. Наулка, П. Надолішнього, О. Нельги, М. Обушного,

---

¹⁹ Див.: Історія України. Нове бачення (Керівник авторського колективу В. Смолій). У 2-х кн. - К., 1995 – 411 с.; Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні. 20-30-і роки.- К., 1991 – 288 с.; Білас І. В. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. – 388 с.К., 1994; Яневський Д. Б. Політичні системи України 1917-1920 років: Спроби творення і причини поразки.- К., 2003 – 341 с.; Верстюк В. Ф. Україна і Росія в історичній ретроспективі.- Т. 1: Українські проекти в Російській імперії.- К., 2004 – С. 351 - 464; Його ж. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник.- К., 1997 – 157 с.; Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис.- К., 1999 – 253 с.

І. Онищенко, А. Пономарьова, М. Степика та ін.²⁰ збагатили загальні знання про закономірності етногенезу, про етноси, нації, етнонаціональні групи, подали найважливіші відомості щодо етнічної структури України, стислу характеристику етнічних груп.

Рубіжною подією в українському суспільствознавстві 1990-х років стало виокремлення етнополітології як інтегральної галузі знань про етнічну політику та політичне життя етносів. Праці О. Антонюка, В. Котигоренка, О. Картунова²¹ довели закономірність інституалізації етнополітології, окреслили її предмет, об'єкти, завдання та функції, визначили поле етнополітологічного дослідження етносів та етнічних груп, екстраполювали теоретичні засади етнополітології на міжетнічні відносини в Україні.

Етнополітологічний підхід відкриває ширші можливості для пізнання тих аспектів життєдіяльності етнічних груп, які, зазви-

---

²⁰ Див.: Надолішній П. І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми, теорії, методології, практики.- К., 1988 – 113 с.; Культура і побут населення України.- К., 1991 – 428 с.; Етнографія України. Навчальний посібник (За ред. С. Макарчука).- Львів, 1994 – 320 с.; Пономарьов А. Етнічність та етнічна історія України. Курс лекцій.- К., 1996 – 214 с.; Нельга О. В. Теорія етносу. Курс лекцій.- К., 1997 – 137 с.; Онищенко І. Етнота націогенез в Україні (етнопітологічний аналіз).- К., 1997 – 187 с.; Наулко В. І. Хто і відколи живе в Україні.- К., 1998 – 113 с.; Обушний М. Етнос і нація: проблеми ідентичності.- К., 1998 – 158 с.; Антонюк О. В. Формування етнополітики української держави: історичні та теоретико-методологічні засади.- К., 1999 – 202 с.; Левенець Ю. А. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття).- К., 2001 – 505 с.; Борисенко В. Нариси з історії української етнології 1920-1930-х років.- К., 2002 – 270 с.; Вівчарик М., Карабанов М. Україна етнонаціональна: від етногенезу до суверенної держави.-К., 2003. – 157 с.

²¹ Див.: Картунов О. Этнонациональные отношения в политической жизни общества.- К., 1991 – 230 с.; Його ж. Вступ до етнополітології.- К., 1999 – 312 с.; Котигоренко В. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні. Політологічний концепт.- К., 2004 – 536 с.; Антонюк О. Основи етнополітології.- К., 2005. - 227 с.

чай залишалися за межею уваги істориків. Свідченням цього є вихід у світ колективної монографії „Національні меншини України у ХХ ст.: політико-правовий аспект”²², у якій доля національних меншин розглядається у контексті національної політики Російської та Австро-Угорської імперій, Української Центральної Ради, Директорії і радянського тоталітаризму. Автори серед перших простежили формування правової бази та нової етнонаціональної політики в умовах незалежної України. Цей сюжет значно ширше представлений у ґрунтовній монографії Л. Лойко, присвяченій громадським організаціям етнічних меншин України²³. Автор висвітлила деякі напрямки діяльності загальноукраїнських і регіональних національно-культурних товариств національних меншин, спрямованої на національне пробудження й етнічну консолідацію етносів, їхню участь у громадсько-політичному житті України.

Вийшли у світ праці, присвячені дослідженню окремих етнонаціональних груп в Україні. Історія польської національної меншини в Україні висвітлюється в монографіях Т. І. Єременко²⁴, І. Т. Лісевича²⁵. В працях Марушкіної І. І.²⁶ та Манусевича О. Я.²⁷ висвітлюється чисельність, розміщення, со-

---

²² Національні меншини України у ХХ ст.: політико-правовий аспект.- К., 2000. – 357 с.

²³ Лойко Л. Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність.- К., 2005. – 122 с.

²⁴ Єременко Т. І. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті рр. ХХ ст.- К., 1994. – 156 с.

²⁵ Лісевич І. Т. У затінку двоглавого орла (польська національна меншина на Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ ст. - на початку ХХ ст.).- К., 1993 – 2097 с.; Його ж. Родом з України (Польська національна меншина і культурне життя на Наддніпрянській Україні у другій половині ХІХ – початку ХХ ст.).- К., 1995. – 143 с.

²⁶ Марушкіна І. І. Научно-преподавательская деятельность польских ученых в университетах Украины (конец ХІХ – начало ХХ в.).- К., 1990. – 188 с.

²⁷ Манусевич А. Я. Польские социал-демократические и другие революционные группы в России в борьбе за победу и укрепление Советской власти.- М., 1987. – 231 с.

ціальна структура, характеристика політичних організацій та громадських об'єднань, соціально-економічне становище, ставлення польської меншини до існуючих на той час державних режимів. Аналізу окремих аспектів життєдіяльності польської національної меншини присвячено ряд статей²⁸.

Дослідження становища німців в Україні фактично розпочалося в кінці 20-х років як результат осмислення подій осені 1929 р., коли значна частина німецького населення намагалася шляхом прямого тиску на владу добитися дозволу на виїзд із СРСР. Разом з тим їм не вдалося уникнути політичної заангажованості – в роботах домінували спроби за всяку ціну виправдати репресивні дії влади.

Протягом 30-х років дослідження історії українських німців перебували під неоголошеною забороною. Література, що з'являлася, була в основному, апологетичною, відображала сталінську концепцію національного будівництва. Історикам доводилося замість об'єктивного аналізу всіх даних в їх сукупності й діалектичному розвитку наводити окремі факти для підтвердження того чи іншого свого положення. Друковані видання потрапили під жорсткий контроль партійного апарату.

В умовах Другої світової війни, незважаючи на появу ключових моментів, пов'язаних з депортацією, вивчення реакції німецької меншини на напад гітлерівської Німеччини не проводилося. Війна перед істориками висунула на перший план завдання пропаганди та агітації.

У 60-80-ті роки дослідники продовжували обґрунтовувати правильність і закономірність державного курсу на інтернаціоналізацію суспільного життя, викривали будь-які прояви піднесення національної самосвідомості. Разом з тим почали

---

²⁸ Білякевич І. І. Польські інтернаціоналісти в боротьбі за владу Рад на Україні // Укр. Іст. журнал.- 1985.- №11. С. 49-58; Палієнко В. І. З історії розселення польської людності на Правобережній Україні // Відродження.- 1994.- №12.- С. 67-71; Його ж: Польська людність Лівобережної України // Відродження.- 1995.- №1.- С. 65-78; Голуб П. А. Польские революционные войска в России в 1917-1920 годах // Вопросы истории.- 1958.- №3.- С. 60-68.

з'являтися праці в яких розглядалися питання росту чисельності населення, національного та професійно-кваліфікаційного його складу. Робота В. І. Наулка²⁹ започаткувала дослідження етнічного складу населення різних регіонів України, в тому числі і в його історичній ретроспективі.

Питання про необхідність вивчення на науковому рівні процесу заселення Півдня України вперше поставили російські дослідники. Так, О. Дружиніна³⁰, аналізуючи загальний колонізаційний процес, зокрема, розглянула і участь у ньому німців. В. Кабузан³¹ на основі статистичного матеріалу простежив динаміку зростання чисельності німців на російських землях, зокрема, соціально-економічні причини цього процесу.

За останні десятиліття з'явилися публікації присвячені різноманітним аспектам життєдіяльності німецької спільноти кінця ХІХ – початку ХХ ст. Найбільш вагомою з них є монографія І. Кулініча та Н. Кривець³², яка характеризується фундаментальністю, аналітичним стилем викладу матеріалу. По суті, ця робота стала першим свого роду виданням у вітчизняній історіографії, де комплексно розглядалася суспільно-політична й соціально-економічна діяльність німецьких колоністів від часу їх масового переселення і до кінця 30-х років ХХ ст. Використовуючи широку джерельну базу, автори створили працю, в якій переосмислені всі попередні здобутки дослідників, при цьому німецькі колонії кваліфікуються як складова частина України.

Помітним явищем в історіографії питання стала праця В. Євтуха і Б. Чирка³³, в якій дослідники вперше комплексно

---

²⁹ Наулко В. І. Етнічний склад населення Української РСР. (Статистико-картографічне дослідження).-К., 1995. – 186 с.

³⁰ Дружиніна Е. И. Южная Украина в 1800-1825 гг. – М., 1976. -228 с.

³¹ Кабузан В. М. Заселение Новороссии Екатеринославской и Херсонской губернии в XVIII – первой половине XIX в.- М., 1976. – 138 с.

³² Кулініч І. М., Кривець Н. В. Нариси історії німецьких колоній в Україні. К., 1995. – 156 с.

³³ Євтух В. Б., Чирко Б. В. Німці в Україні (1920-і – 1990-і роки).- К., 1994. – 131 с.

розглянули історію німців радянської доби. Вони перші серед вітчизняних дослідників опрацювали масив документальних матеріалів, що дало їм змогу дослідити таку складову історії німців, як стосунки етносу з політичним режимом більшовизму. До наукового обігу було введено велику кількість архівних матеріалів. В монографії фундаментально розглянуті політичні механізми що врегульовували життєдіяльність етнічних німців, зокрема, центральних і регіональних органів влади, які визначали і впроваджували пріоритети національної політики, а також ті з них, що безпосередньо опікувалися проблемами німців: Центрального бюро німецьких секцій при ЦК КП(б)У, Відділу національних меншин НКВС, Центральної комісії національних меншин при ВУЦВК, Центрального статистичного управління. У роботах Т. Гунчака, А. Безсонова, В. Перепаді³⁴ аналізується проблема ставлення німців до національно-персональної автономії, встановлення радянської влади, їх участі в представницьких органах влади.

Активно продовжує досліджуватися історія єврейської національної меншини. Наукове дослідження історії євреїв в Російській імперії почалося у 80-ті роки XIX ст. Зокрема, у серії публіцистичних праць та статей І.Г. Оршанського висвітлювались питання правового становища та економічної діяльності єврейського населення в смузі осілости³⁵. Наприкінці 80-х рр. XIX ст. з'являється низка досліджень, присвячених участі єврейського населення в економічному розвитку Російської імперії. М.Г. Моргуліс розглянув окремі аспекти економічного життя єврейського населення та вплив законодавчих актів на особливості розвитку окремих видів його діяльності, зокрема, ремісни-

---

³⁴ Гунчак Т. Українська Народна Республіка і національні меншості // Україна в сучасному світі. Матеріали наукової конференції Республіканської асоціації українознавців.- К., 15-16 червня 1990.- К.,1990.- С. 150-163.

³⁵ Див.: Оршанский И. Г. Евреи в России. Очерки исследования. Вып. 1.- Спб., 1872 – С. 63 - 72; Його ж. Русское законодательство о евреях.- Спб.,1877 – 54 с.; Його ж. Евреи в России. Очерки экономического и общественного быта русских евреев.- Спб.,1877. – 175 с.

цтво та торгівлю³⁶. Праця В. Варзера містить окремі відомості про євреїв-орендаторів Чернігівської губернії й висвітлює негативні, з точки зору автора, наслідки економічної діяльності єврейського населення даного регіону в аграрному секторі господарства³⁷.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. увагу науковців привертає проблема правового становища євреїв Росії. Ю.І. Гессен на основі широкого кола документів здійснив дослідження проблем створення та змін основних законів, що регулювали життя євреїв Російської імперії³⁸. Його праці відзначаються об'єктивним підходом до викладення цього питання і не втратили актуальності у наш час. У наукових доробках послідовників Ю.І. Гессена розглядалися питання обмеження щодо місця проживання (смуги осілості), власності на землю, в галузі освіти та державної служби³⁹.

У дослідженнях Б. Д. Бруцкуса, Р. М. Бланка, С. О. Марголіна, Д. С. Пасманіка⁴⁰ висвітлюються питання участі єврейсь-

---

³⁶ Моргулис М. Г. Вопросы еврейской жизни.- Спб.,1889. - 203 с.

³⁷ Варзер В. Евреи-арендаторы в Черниговской губернии (Очерк из экономического быта Малороссии) // Отечественные записки.- Б/м., б/г. – С. 13 – 18.

³⁸ Див.: Гессен Ю. И. К истории выселения евреев из сел. И деревень // Книжки Восхода.- 1903.- Кн. 4-5.- С. 1-73. Його ж. О жизни евреев в России: записка в Государственную думу.- СПб.,1906 – 6 с.; Його ж. Граф Игнатъев и „Временные правила” о евреях 1882 г. // Право.- 1908.- N30-31.- С. 56-98; Його ж. Законодательство о жительстве евреев в России. // Русская мысль.- 1911.- Кн. 5.- С. 82-98.; Його ж. Закон и жизнь. Как созидались ограничительные законы о жительстве евреев в России.- Спб.,1911. – 18 с.

³⁹ Див.: Бикерман И. М. Черта еврейской оседлости.- Спб., 1911 – 35 с.; Галант И. Черта еврейской оседлости.- К., 1910 – 49 с.; Гинзбург Л., Евреи в России.- М., 1906 -56 с.; Гуревич Б. А. О вопросах культурной жизни евреев.- К., 1912 – 77 с.; Зайдеман Л. Правовое положение евреев в России.- Спб., 1906. – 93 с.

⁴⁰ Бруцкус Б. Д. Очерк экономического положения евреев в России // Очерки по вопросам экономической деятельности евреев в России.- Вып. 1.- Спб.,1913.- С. 1-70; Бланк Р. М. Роль еврейского населения в экономической жизни России.- Спб., 1908 – 17 с.; Марголин С. О. Евреи труженики.- Спб., 1910 – 44 с.; Пасманик Д. С. Экономическое положение евреев в России.- Одесса, 19095. – 61 с.

кого населення у торгівлі, ремісництві та промисловості. Однак у цих працях відсутній аналіз участі єврейського населення у сільському господарстві й не простежуються особливості його економічної в окремих регіонах України.

Особливу увагу дослідників привертала історія освіти євреїв в Російській імперії. В роботах Л. М. Брамсона, Л. Бінштока, С. М. Дубнова, П. С. Марєка, М. Моргуліса, С. В. Познера⁴¹ було дано періодизацію історії єврейської освіти, показано роль державних органів у розвитку навчальних закладів. На початку ХХ ст. побачила світ низка статей, посвячених національним єврейським початковим навчальним закладам, єврейській професійній освіті, становищу євреїв у загальних навчальних закладах Російської імперії⁴². У наукових доробках, що були опубліковані в часописах „Вестник Общества просвещения евреев в России” - Товариства розповсюдження освіти серед євреїв Росії та „Еврейская школа”, критично аналізувався стан навчально-виховної роботи в традиційній єврейській школі, її фінансування та забезпечення, кваліфікаційний рівень викладачів, пропозиції щодо влаштування навчальних закладів нового типу⁴³.

---

⁴¹ Брамсон Л. М. К истории начального образования евреев в России.- Спб., 1896 – 103 с.; Биншток Л. Вопрос об еврейских училищах.- М., 1866 – 84 с.; Дубнов С. М. Краткая история евреев.- М., 1896 – 263 с.; Дубнов С. М., Динур Б. Ц. Две концепции еврейского национального возрождения.- Иерусалим, 1998 – 158 с.; Марек П. Очерки по истории просвещения евреев в России (два воспитания).- М., 1909 – 101 с.; Моргулис М. К истории образования русских евреев.- М., 1908 – 99 с.; Познер С. В. Евреи в общей школе (к истории законодательства и правительственной политики в области еврейского вопроса).- Спб., 1914. – 71 с.

⁴² Еврейская школа. Вып. 1. Программа еврейских предметов в образцовом хедере.- Спб., 1904 – 15 с.; Брамсон Л. М. Еврейское профессиональное образование в прошлом и настоящем.- Спб., 1904 – 33 с.; Пирогов Н. И. О еврейском образовании. Неизданная записка.- Спб., 1907. – 47 с.

⁴³ Гольдберг Г. Новое ограничение для Талмуд-Тор // Вестник ОПЕ.- 1912.- N11.- С. 53-64; Крейнин М. К. К вопросу о правовом положении низшей еврейской школы // Еврейская школа.- 1904.- N1.- С. 18-21; Начальные еврейские школы и библиотеки (способы их открытия).- Спб. 1902; Ратнер С. Б. Современный хедер и задачи ОПЕ // Вестник ОПЕ.- 1913.- N20.- С. 57-65; Тал-

На початку ХХ ст. збільшилась кількість праць, присвячених історії євреїв окремих міст та місцевостей. Певну зацікавленість у цьому питанні проявив журнал „Киевская старина”. На його сторінках була надрукована праця І. Житецького, в якій автор дає стислий нарис економічної діяльності євреїв у різних сферах господарства Полтавської та Чернігівської губерній⁴⁴.

Встановлення радянської влади в Україні, запровадження в усіх сферах життя суспільства марксистсько-ленінських ідеологічних схем корінним чином змінило умови діяльності істориків. З одного боку, набувала поширення універсальна догматизована теорія історичного процесу, що ґрунтувалася на постулатах марксизму-ленінізму, а з іншого боку, відбувалися значні зміни у вивченні історії єврейського населення України. Зокрема, були створені наукові установи, що вивчали цю тематику. При Всеукраїнській Академії Наук 1919 року були засновані Єврейська історико-археографічна комісія та Кафедра єврейської культури. На базі цієї Кафедри у 1929 р. був утворений Інститут єврейської культури, який вивчав, єврейське мовознавство, літературу та мистецтво.

У цей період була опублікована низка досліджень, присвячених участі єврейського населення у суспільно-політичному житті Російської імперії⁴⁵. Більшість досліджень була присвячена правовому становищу євреїв за часів самодержавства та єврейським погромам в роки громадянської війни⁴⁶. У працях

муд. Тора в Чернигове // Вестник ОПЕ.- 1911.- N4; Эйгер Я. Нормальный тип еврейской школы // Вестник ОПЕ.- 1911.- N1.- С. 5 - 28.

⁴⁴ Житецкий И. Евреи в южной России. Формы труда евреев в южной России (Историко-этнографические заметки) // Киевская старина.- 1901.- Т. LXXIV.- С. 1 - 45.

⁴⁵ Див.: Гольдштейн А. М. Среди еврейства (1905-1917).- Птг., 1918; Пасманик Д. С. Судьбы еврейского народа. Проблемы еврейской общественности.- М.,1918. - 27 с.

⁴⁶ Дубнов С. М. Евреи в России в царствование Николая II.- Б/м., 1922 - 48 с.; Коробкова Э., Полик Я. Как царская власть преследовала евреев.- М., 1926 - 77 с.; Лесков Н. С. Евреи в России. Несколько замечаний по еврейскому

М.С. Усова та С. Яновського розглянуто окремі аспекти участі євреїв в економічному житті України⁴⁷. Певний інтерес для дослідження демографії єврейського населення, міграційних процесів становить дослідження І. Вейцбліта, в якому міститься багато статистичних даних по Полтавській та Чернігівській губерніях⁴⁸.

Значні зміни у вивченні проблеми єврейської історії відбулися під впливом листа Й. Сталіна „Про деякі питання історії більшовизму” до редакції журналу „Пролетарская революція”, який загальмував процес історичних досліджень, зокрема, негативно позначився на дослідженні єврейської тематики. У 1932 р. Інститут єврейської культури ВУАН був перейменований в Інститут єврейської пролетарської культури ВУАН. Перед цим закладом була поставлена мета – „боротьба з наукою єврейської буржуазії”.

Після Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. планувалося відкрити відділ, який мав займатися історичними дослідженнями, але у 1948 р., після загибелі С.М. Міхоелса, в країні розгорнулася кампанія „боротьби з безродними космополітами”, і 26 січня 1949 р. Кабінет з вивчення єврейської мови, літератури та фольклору Академії наук УРСР був ліквідований у зв'язку з тим, що він „...не виконував ніякої громадсько-наукової дослідницької роботи й не виправдовує своє існування”⁴⁹. Таким чи-

---

вопросу.- Птб., 1920 – 15 с.; Дроздов О. Як „зустрічали” на Чернігівщині „Конституцію 1905 року” // Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали.- К., 1928.- С. 515-531.

⁴⁷ Усов М. С. Еврейство и крестьянство.- Б/м., 1917 – 28 с.; Яновский С. Труд и жизнь евреев.- Пг.,- 1918. – 63 с.

⁴⁸ Вейцблит І. І. Рух єврейської людності на Україні періоду 1897-1926 років.- К., 1930. – 56 с.

⁴⁹ Погребинская И Кабинет еврейской культуры при Всеукраинской Академии наук (1936-1949 гг) // Євреї в Україні: Історія, культура, традиції. Збірник наукових праць.- К., 1997.- С. 52.

ном, у 30-ті – 40-ві роки ХХ ст. фактично припинилися дослідження з історії єврейського населення в Україні.

Після смерті Й. Сталіна хоча й почалися повільні зміни, ґрунтовних досліджень з історії єврейського населення України не з'явилося. По суті до 80-х років ХХ ст. проблеми життєдіяльності єврейства в Росії і в Україні, зокрема, не висвітлювалися. Лише у 1961-1976 рр. в „Советской исторической энциклопедии” були опубліковані невеликі статті С. Борового на теми єврейської історії. На цьому етапі розвивалася виключно зарубіжна історіографія історії євреїв⁵⁰. У більшості з цих досліджень розглядаються питання правового становища єврейського населення та взаємовідносини з корінним. Стаття Йозефа Шехтмана (безпосереднього учасника подій 1917-1918 років в Україні, представника єврейської партії сіоністів у Центральній Раді) присвячена історії єврейських партій, їх представництва у Центральній Раді, підтримки цих партій населенням, а також діяльності інституцій єврейської автономії за Центральної Ради, Гетьманату та Директорії. Ізраїльський дослідник Аріє Зайдман у 1980 р. захистив дисертацію „Єврейська національна автономія в незалежній Україні. 1917-1919”, в якій зосереджується на висвітленні історії, постанов та діяльності єврейських автономних інституцій в Україні та участі єврейських партій в Центральній Раді. Збірник „Українсько-єврейські взаємини в історичній перспективі” – це одна з перших в зарубіжній історіографії спроб розпочати конструктивний діалог істориків на українсько-єврейську тематику. У статті Ю. Бошика в цьому збірнику знаходимо відомості про історію єврейських і українських партій,

---

⁵⁰ Shechtman Joseph. Jewish Community Life in the Ukraine (1917-1919) // Russian Jewry: 1917-1967./ Ed G. Aronson et al. – NY, South Brunswick, London: Thomas Yoseloff, 1969.- P. 39-57; Zaidman Arie. The Jewish National Autonomy of Independent Ukraine in the Years 1917-1919. Thesis submitted for the degree „Doctor of Philosophy”. Submitted to the Senate of Tel-Aviv University. – Tel-Aviv, 1980; Eley Geoff. Remapping the Nation: War, Revolutionary Upheaval and State Formation in Eastern Europe, 1914-1923, // Ukrainian-Jewish Relations.- P. 205-246.

їх стосунки та співпрацю до 1917 року, які отримали продовження в період діяльності Української Центральної Ради. Інший автор збірника Дж. Ілі у своїй статті розглядає ідеї автономізму як один із багатьох програмних пунктів кожної єврейської партії представленої у Центральній Раді, підкреслюючи, що для більшості єврейських партій ідея автономії не була найбільшим пріоритетом.

Сучасні дослідження з юдаїки в Україні зосереджені на історії українських євреїв XVII-XX ст. В історичних дослідженнях аналізуються такі проблеми, як законодавчі основи, економічні та соціально-політичні мотиви формування „смуги осілості”, її вплив на становище українських євреїв, політика царського уряду по відношенню до єврейського населення. Багато публікацій присвячено періоду Української революції 1917-1921 рр. Так, дослідник С. Єскельчик⁵¹ аналізує протипогромні відозви українських урядовців, звернення та запити євреїв про погроми. В щорічнику „Еврейское население Юга Украины” за 1998 рік міститься ряд статей⁵² безпосередньо присвячених подіям 1917-1920 рр. У них розкриваються взаємовідносини та ідеологічні позиції єврейських партій щодо єврейської громади та її ролі в єврейському житті, участь у Центральній Раді, реакція єврейського суспільства на політику і діяльність партій, аналізуються програмові вимоги з національного питання, ставлення до автономії України.

---

⁵¹ Єскельчик Сергій. Трагічна сторінка Української революції. Симон Петлюра та єврейські погроми в Україні (1917-1920) // Симон Петлюра та українська національна революція: Зб. Праць Другого конкурсу петлюрознавців України.- К., 1995.- С. 165 - 217.

⁵² Див.: Гвоздик В. Политическая борьба на Юге Украины в 1917 г. и еврейские общины // Еврейское население Юга Украины. Ежегодник. Исследования, воспоминания, документы.- Харьков-Запорожье, 1998.- С. 244 - 249; Кривошей Г. Еврейская община и провозглашение независимой Украины в 1918 г. // Еврейское население Юга Украины.- С. 86-91; Старух А. Национальный вопрос в теории и практической деятельности еврейских политических партий Украины в период Центральной Рады – Еврейское население Юга Украины.- С. 138-146.

Серйозним внеском в розв'язанні українсько-єврейського аспекту даної проблеми стали публікація Я. Дашкевича⁵³, в якій він переконливо доводить тезу про необхідність вивчення періодів рівноваги в українсько-єврейських стосунках, про удосконалення методики досліджень в цій галузі.

Історія єврейських політичних партій досліджується в дисертаціях О. Я. Наймана⁵⁴, В. К. Гура⁵⁵, В. І. Гусєва⁵⁶. Чи не єдиним на цей час великим за обсягом дослідженням історії єврейських партій періоду визвольних змагань 1917-1921 рр. є монографія О. Я. Наймана⁵⁷. Дослідник приділяє увагу формуванню партійної ідеології, стосункам єврейських партій між собою. Діяльність єврейської громади 1919-1929 рр. показано в книзі О. В. Козєрода⁵⁸.

Російська національна меншина в Україні періоду визвольних змагань 1917-1921 рр. залишається найменш дослідженою. Вона не має науково-допоміжного бібліографічного покажчика літератури, позаяк історики не наважувалися визнати сам історичний факт її виокремлення, хоча дещо пізніше у 20-х рр.. вона мала офіційний адміністративно-територіальний статус. Історики В. І. Архипов⁵⁹, О. В. Обидьєнова⁶⁰, А. В. Дізанова⁶¹,

---

⁵³ Дашкевич Я. Проблематика вивчення єврейсько-українських відносин (XVI-поч. XX ст.) // Сучасність.- 1992.- №8.- С. 49-54.

⁵⁴ Найман О. Я. Діяльність єврейських партій та об'єднань у розбудові національного життя в Україні (1917-1925): автореф. дис. канд. іст. наук.- К., 1993. – 23 с.

⁵⁵ Гура В. К. Сионистские партии на Украине: Истоки, эволюция, деятельность (1897-1934): автореф. докт. ист. наук.- К., 1991. – 35 с.

⁵⁶ Гусєв В. І. Бунд в суспільно-політичному житті України (кінець XIX ст.-1921 р.): автореф. докт. іст. наук.-К., 1994. – 37 с.

⁵⁷ Найман О. Я. Єврейські партії та об'єднання України (1917-1925).- К., 1998. – 258 с.

⁵⁸ Козєрод О. В. Переломные годы. Еврейская община Украины в первое послевоенное десятилетие: 1919-1929 гг.- Харьков, 1998. – 211 с.

⁵⁹ Архипов В. І. Еволюція державної політики щодо національних меншин в Україні: автореф. дис. На здобуття наук. ступеня кан. політ. наук.- К., 1994. – 18 с.

І. І. Мартинчук⁶², досліджуючи національно-культурне будівництво на сході та півдні України, згадували про російську нацменшину, про її розміщення, але першою в українській історіографії роботою, яка безпосередньо присвячена висвітленню соціально-економічного та культурного життя росіян Донбасу є дисертація Н.Г. Малярчук⁶³.

Вивчення життєдіяльності національних меншин, їх ролі та місця в державотворенні досягло тієї проблемно-тематичної межі, за якою мають з'явитися історіографічні роботи. З історіографічних праць найвагомішими є монографія О.О. Рафальського „Національні меншини України в ХХ столітті. Історіографічний нарис”, його докторська дисертація⁶⁴, в яких комплексно та системно досліджені провідні тенденції й основні етапи розвитку історико-етнологічних знань про національні меншини України. Автор, окрім розгляду загальнометодологічних і суто історіографічних питань, торкнувся аналізу багатьох праць, безпосередньо присвячених періоду Української революції 1917-1921 рр. Він справедливо вказав на згубний вплив політики імперських і тоталітарних режимів, а також політичної кон'юктури на тематику, зміст, і науковий рівень публікацій, присвячених життєдіяльності етнічних груп, переконливо довів, що лише за умов відновлення державної незалежно-

---

⁶⁰ Обидьонова А. В. Національні меншини Донбасу в 20-30-ті роки ХХ століття: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд.. іст. наук.- Донецьк, 2000. – 19 с.

⁶¹ Дізанова А. В. Розвиток національних культур в Україні у 20-х рр. (на матеріалах південного регіону): автореф. дис.на здобуття наук. ступеня канд.. іст. наук.- Одеса, 1992. – 18 с.

⁶² Мартинчук І. І. Національно-культурне будівництво серед етнічних меншин Донеччини (20-ті – початок 30-х рр. ХХ ст.): автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд.. іст. наук.- Донецьк, 1998. – 22 с.

⁶³ Малярчук Н. Г. Росіяни в Донбасі (20-30 рр. ХХ ст.): автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд.. іст. наук.- Донецьк, 2006. – 19 с.

⁶⁴ Див.: Рафальський О. О. Національні меншини України у ХХ столітті. Історіографічний нарис.- К.,2000. – 447 с.

сті України, демократизації суспільного життя, в тому числі й національно-культурного, завдяки державній підтримці науки стало можливим продуктивне, науково-об'єктивне і правдиве дослідження етнонаціональних процесів. Загалом прийнятною є для нас запропонована автором періодизація розвитку знань про національні меншини України ХХ ст., виділення головних історіографічних періодів, які збігаються, переважно, з періодизацією української історіографії.

Теоретичні проблеми дослідження історії розвитку національних меншин також посідають вагоме місце в історіографії. Історики та політологи узгоджують понятійно-категоріальний апарат. Л.Д. Якубова у своїй роботі⁶⁵ підсумувала її багаторічний науковий пошук із цієї тематики. Малодослідженими, на її думку, є етнодемографічні та етносоціальні наслідки революційних перетворень 1917-1920 рр. та їх вплив на розвиток етнічних меншин, руйнівний вплив соціально-економічної політики більшовиків, соціальні та етнокультурні умови самореалізації етнічних громад у контексті політики коренізації.

Важливим напрямом досліджень має бути етнополітичний аспект історії державотворення, концептуальні підходи якого підкреслив М.І. Панчук ще у 1993 р.⁶⁶, але історики не розвинули його, зосереджуючись на культурно-освітніх проблемах коренізації, адміністративно-територіального розміщення, загальної чисельності тощо. Етнонаціональні чинники державотворення, але в контексті політологічного аналізу, дослідив Л.Є. Шкляр⁶⁷, а М.Т. Степико здійснив філософсько-

---

⁶⁵ Якубова Л. Етнічні меншини УСРР у 20-і – першій половині 30-х років ХХ ст.: історіографія та джерела дослідження.- К.,2006. – 206 с.

⁶⁶ Панчук М. І. Етнополітична модель розвитку держави (Про концептуальні підходи до її розробки) // Відродження.- 1993.-N5-6.- С. 4-6.

⁶⁷ Шкляр Л. Є. Етнонаціональні чинники державотворення: політологічний аналіз: автореф. дис. докт. політ. наук.- К., 1996.

методологічний підхід до проблеми становлення та буття етнонаціональних спільнот⁶⁸.

Російські дослідники також звертають увагу на теоретико-методологічні аспекти національних відносин⁶⁹. Так, Ю.П. Бойко вважає, що нація – це соціум громадян однієї держави, а з іншого боку – вища форма етнічної спільноти зі спільною мовою, економічним укладом, територією, культурою, психологією⁷⁰.

Огляд захищених упродовж останніх років дисертацій за спеціальностями історія, право, етнологія та етнополітологія, присвячених етнічним меншинам України⁷¹ дає підстави для висновку про те, що більшість авторів не приділили належної уваги диференціації й особливостям державної етнополітики щодо конкретних національних груп та їхньої участі в політичному житті. Винятком може слугувати докторська дисертація Н.І. Щербак, у якій виокремлені певні особливості національної політики російського царизму щодо українців, поляків та євреїв Правобережної України.

Історіографія нацменшин за кількістю праць зрівнялася з показниками освоєння іншої історичної проблематики. Фактич-

---

⁶⁸ Степико М. Т. Філософсько-методологічний аналіз становлення та буття етнонаціональних спільнот: автореф. докт. філос. наук.- К., 1998. – 178 с.

⁶⁹ Калинина К. В. Национальные отношения в СССР: история и современность: автореф. докт. ист. наук.- М., 1991. – 35 с.

⁷⁰ Бойко Ю. П. Дефиниция „нация”: интерпретации и функции // Социально-гуманитарные знания.- 2006.-№2.-С. 131-138.

⁷¹ Див.: Орлянский В. С. Национальные меньшинства Юга Украины в 20-е годы: социально-политические аспекты проблемы: Автореф. дис.... канд. истор. иаук.- К., 1992. - 18 с.; Дизанова А. В. Развитие национальных культур в Украине в 20-е гг.: Автореф. дисс.... канд. истор. наук.- Одесса, 1992 – 22 с.; Архипов В. І. Еволюція державної політики щодо національних меншин в Україні: Дис.... канд. істор. наук.- К., 1994 – 186 с.; Калакура О. Я. Українська полонія в 1917-1939 роках: Дис....канд. істор. наук.- К., 1995 - 256 с.; Надольська В. В. Національні меншини на Волині (середина XIX – поч. XX ст.): Автореф. дис.... канд. істор. наук.- К., 1996 – 21 с.; Щербак Н. О. Особливості національної політики російського уряду на Правобережній Україні: Автореф....докт. істор. наук.-К., 2006 – 32 с.; та ін..

но кожна нацменшина уважена появою кваліфікаційного дослідження, збірника документів та бібліографічного покажчика, але водночас не існує фундаментальної історії національних меншин в Україні, де, зокрема, були б висвітлені етнополітичні проблеми періоду визвольних змагань 1917-1921 рр. Не всі галузі життя інонаціональних груп висвітлено рівномірно (релігія, еміграція і рееміграція, політичні еліти, участь в державотворчих процесах), а деякі залишаються малодослідженими. Не знайшов належного висвітлення в історичній літературі вплив етнополітичного і етносоціального аспектів на різноманітні сторони суспільного життя.

З огляду на викладене слід зазначити, що характерною рисою сучасного історіографічного процесу є методологічний плюралізм, етноцентристська парадигма вивчення національного аспекту соціокультурних відносин та формаційний і тоталітарний підходи, тобто поєднання усталених пізнавальних методик. Національний аспект соціально-культурного розвитку суспільства 1917-1920-х рр., судячи з аналізу науково-історичної літератури, опублікованої в Україні та Росії протягом 90-х рр. XX – на початку XXI ст., залишається пріоритетним для істориків, соціологів та політологів. Його актуалізація зумовлена сучасними державотворчими процесами на теренах колишніх республік СРСР, суперечливими міжнаціональними відносинами, глобалізаційними тенденціями в країнах світу.

References

- Antoniuk O. V. (1999). Formuvannia etnopolityky ukrains'koi derzhavy: istorychni ta teoretyko-metodolohichni zasady. Kyiv. [in Ukrainian].
- Antoniuk O. (2005). Osnovy etnopolitohii. Kyiv. [in Ukrainian].
- Arkhyrov V. I. (1994). Evoliutsiia derzhavnoi polityky schodo natsional'nykh menshyn v Ukraini: Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].
- Bilas I. V. (1994). Represyvno-karal'na systema v Ukraini. 1917-1953. Kyiv. [in Ukrainian].
- Borysenko V. (2002). Narysy z istorii ukrains'koi etnolohii 1920-1930-kh rokiv. Kyiv. [in Ukrainian].

Bromlej Yu. V. (1987). Etnosotsyal'nye protsessy: teoriia, ystoriia, sovremennost'. Moskva [in Russian].

Bochkovs'kyj O. (1997). Vstup do natsiolohii. Kyiv. [in Ukrainian].

Danylenko V. M., Kas'ianov H. V. & Kul'chyts'kyj S. V. (1991). Stalinizm na Ukraini. 20-30-i roky. Kyiv. [in Ukrainian].

Dekhtiarova N. A., Kuznetsova Ye. H., Makedon N. P. (Comps). (1997). Etnosy Ukrainy. 1917-1941 rr.: naukovo-dopomizhnyj bibliohrafichnyj pokazhchyk pokazhchyk. Kyiv. [in Ukrainian].

Dekhtiarova N. A., Kuznetsova Ye. H., Makedon N. P., Zhurav'lova V. V. (Comps). (1997). Bolhary v Ukraini: naukovo-dopomizhnyj bibliohrafichnyj pokazhchyk. 1917-1941 rr. Kyiv. [in Ukrainian].

Dekhtiarova N. A., Kuznetsova Ye. H., Makedon N. P., Zhurav'lova V. V. (Comps). (1999). Ch.1. Yevrei v Ukraini: naukovo-dopomizhnyj pokazhchyk. 1917-1941 rr. Kyiv. [in Ukrainian].

Dekhtiarova N. A., Kuznetsova Ye. H., Makedon N. P. (Comps). (1999). Kryms'ki tatory v Ukraini: naukovo-dopomizhnyj bibliohrafichnyj pokazhchyk. 1917-1941. Kyiv. [in Ukrainian].

Dekhtiarova N. A., Kuznetsova Ye. H., Makedon N. P. (Comps). (1998.) Nimtsi v Ukraini: naukovo-dopomizhnyj bibliohrafichnyj pokazhchyk. 1917-1941. Kyiv. [in Ukrainian].

Diachenko V. D. (1965). Antropolohichnyj sklad ukrains'koho narodu. Kyiv. [in Ukrainian].

Dziuba I. M. (1998). Internatsionalizm chy rusyfikatsiia? Kyiv. [in Ukrainian].

Hlyns'kyj A. (1931). Dosiahnennia i khyby v roboti sered natsional'nykh menshostej. Khar'kov. [in Ukrainian].

Hlynskyj A. (1927). Natsyonal'nye men'shynstva na Ukrainy. Khar'kov. [in Ukrainian].

Hlynskyj A. (1931). Dosiahnennia j khyby v roboti natsional'nykh menshostej. Khar'kov. [in Ukrainian].

Hura V. K. (1991). Syonystskye partyy na Ukrainy: Ystoky, evoliutsiia, deiatel'nost' (1897-1934): Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

Husiev V. I. (1994). Bund v suspil'no-politychnomu zhytti Ukrainy (kinets' XIX st -1921 r.): Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

Hurzhij O. & Parkhina M. Etnolohichni oseredky Ukrainy. (2004). Kyiv. [in Ukrainian].

Kalakura Ya. S. (2004). Ukrains'ka istoriohrafiia. Kurs leksij. Kyiv. [in Ukrainian].

Kalakura O. Ya. (1995). Ukrains'ka poloniia v 1917-1939 rokakh: Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

Kartunov O. (1991). Etnonatsyonal'nye otnoshenyia v polytycheskoj zhyzny obschestva. Kyiv. [in Russian].

Kartunov O. (1999). Vstup do etnopolitologii. Kyiv. [in Ukrainian].

Kotyhorenko V. (2004). Etnichni protyrichchia i konflikty v suchasni Ukraini. Politolohichnyj kontsept. Kyiv. [in Ukrainian].

Kozerod O. V. (1998). Perelomnye hody. Evrejskaia obschyna Ukrainy v pervoe poslevoennoe desiatyetye: 1919-1929 hh.- Khar'kov. [in Russian].

Kulinich I. M. & Kryvets' N. V. (1995). Narysy istorii nimets'kykh kolonij v Ukraini. Kyiv. [in Ukrainian].

Levenets' Yu. A. (2001). Teoretyko-metodolohichni zasady ukrains'koi suspil'no-politychnoi dumky: problemy stanovlennia ta rozvytku (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittia). Kyiv. [in Ukrainian].

Lisevych I. T. (1993). U zatinku dvohlavoho orla (pol's'ka natsional'na menshyna na Naddnyprians'kij Ukraini v druhij polovyni KhIKh st. - na pochatku XX st.). Kyiv. [in Ukrainian].

Lisevych I. T. Rodom z Ukrainy (Pol's'ka natsional'na menshyna i kul'turne zhyttia na Naddnyprians'kij Ukraini u druhij polovyni XIX – pochatku XX st.). Kyiv. [in Ukrainian].

Lojko L. (2005). Hromads'ki orhanizatsii etnichnykh menshyn Ukrainy: pryroda, lehitymnist', diial'nist'. Kyiv. [in Ukrainian].

Makarchuk S. (Ed.). (1994). Etnohrafiia Ukrainy. Navchal'nyj posibnyk .L'viv [in Ukrainian].

Marushkyna Y. Ya. (1990). Nauchno-prepodavatel'skaia deiatel'nost' pol'skykh uchenykh v unyversytetakh Ukrainy (konets XIX – nachalo XX v.). Kyiv. [in Ukrainian].

Najman O. Ya. (1993). Diial'nist' ievrejs'kykh partij ta ob'iednan' u rozbudovi natsional'noho zhyttia v Ukraini (1917-1925): Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

Najman O. Ya. (1998). Yevrejs'ki partii ta ob'iednannia Ukrainy (1917-1925). Kyiv. [in Ukrainian].

Nadolishnij P. I. (1988). Etnonatsional'nyj faktor administratyvnoi reformy v Ukraini: problemy, teorii, metodolohii, praktyky. Kyiv. [in Ukrainian].

Nadol's'ka V. V. (1995). Natsional'ni menshyny na Volyni (seredyna XIX – poch. XX st.): Extended abstract of Candidate's thesis. Kyiv. [in Ukrainian].

Naulko V. I. (1965). Etnichnyj sklad naseleння Ukrains'koi RSR. Kyiv. [in Ukrainian].

Naulko V. I. (1966). Heohrafichne rozmischennia narodiv v URSR. Kyiv. [in Ukrainian].

Naulko V. I. (Ed.). (1991). Kul'tura i pobut naseleння Ukrainy). Kyiv. [in Ukrainian].

Naulko V. I. (1995). Etnichnyj sklad naseleння Ukrains'koi RSR. (Statystyko-kartohrafichne doslidzhennia). Kyiv. [in Ukrainian].

Naulko V. I. (1998). Khto i vidkoly zhyve v Ukraini. Kyiv. [in Ukrainian].

Nel'ha O. V. (1997). Teoriia etnosu. Kurs leksij. Kyiv. [in Ukrainian].

Obushnyj M. (1998). Etnos i natsiia: problemy identychnosti. Kyiv. [in Ukrainian].

Obyd'onova A. V. (2000). Natsional'ni menshyny Donbasu v 20-30-ti roky XX stolittia: Extended abstract of Candidate's thesis. Donets'k. [in Ukrainian].

Onyschenko I. (1997). Etno-ta natsiohenez v Ukraini (etnopolitohichnyj analiz). Kyiv. [in Ukrainian].

Panchuk M. I.(Ud.). (2000). Natsional'ni menshyny Ukrainy u KhKh st.: polityko-pravovyj aspekt. Kyiv. [in Ukrainian].

Ponomar'ov A. (1996). Etnichnist' ta etnichna istoriia Ukrainy. Kurs leksij. Kyiv. [in Ukrainian].

Popov M. M. (1925). Natsional'na polityka Radians'koi vlady. Khar'kov. [in Ukrainian].

Rafal's'kyj O. O. (2000). Natsional'ni menshyny Ukrainy u XX stolitti: Istoriohrafichnyj narys. Kyiv. [in Ukrainian].

Scherbak N. O. (2006). Osoblyvosti natsional'noi polityky rosij's'koho uriadu na Pravoberezhnij Ukraini: Extended abstract of Doctor's thesis . Kyiv. [in Ukrainian].

Shkliar L. Ye. (1996). Etnonatsional'ni chynnyky derzhavotvorennia: politohichnyj analiz: Extended abstract of Doctor's thesis . Kyiv. [in Ukrainian].

Soldatenko V. F. (1999). Ukrains'ka revoliutsiia. Istorychnyj narys. Kyiv. [in Ukrainian].

Smolij V. (Ed.). (1995). Istoriiia Ukrainy. Nove bachennia (Kerivnyk avtors'koho kolektyvu U 2-kh kn. Kyiv. [in Ukrainian].

Starosol's'kyj V. (1999). Teoriiia natsii. Kyiv. [in Ukrainian].

Verstiuk V. F. (2004). Ukraina i Rosiia v istorychnij retrospektyvi. In V.A. Smolii (Ed), Ukrain's'ki proekty v Rosijs'kij imperii.(Vol 1, pp. 351 – 464). Kyiv. [in Ukrainian].

Verstiuk V. F. (1997). Ukrain's'ka Tsentral'na Rada: Navchal'nyj posibnyk. Kyiv. [in Ukrainian].

Vivcharyk M.& Karabanov M. (2003). Ukraina etnonatsional'na: vid etnohenezu do suverennoi derzhavy. Kyiv. [in Ukrainian].

Yakubova L. (2006). Etnichni menshyny URSR u 20-i – persha polovyna 30-kh rr.XX st. Istoriohrafiiia ta dzherela doslidzhennia. Kyiv. [in Ukrainian].

Yanevs'kyj D. B. (2003). Politychni systemy Ukrainy 1917-1920 rokiv: Cproby tvorennia i prychny porazky. Kyiv. [in Ukrainian].

Yeremenko T. I. (1994). Pol's'ka natsional'na menshyna v Ukraini v 20-30-ti rr.XX st.- Kyiv. [in Ukrainian].

Yevtukh V. B.& Chyrko B. V. (1994). Nimtsi v Ukraini (1920-i – 1990-i roky). Kyiv. [in Ukrainian].

Zatons'kyj V. (1926). Natsional'na problema na Ukraini. Khar'kov. [in Ukrainian].